

УДК 81'373

Ємець О. В.,
кандидат філологічних наук,
Хмельницький національний університет
yemetsov@ukr.net

ЕФЕКТ ОШУКАНОГО ОЧІКУВАННЯ У СУЧАСНИХ ДЕТЕКТИВНИХ І ПРИГОДНИЦЬКИХ ОПОВІДАННЯХ

Анотація

У статті розглядаються мовні засоби реалізації ефекту ошуканого очікування (ЕОО) у детективних і пригодницьких творах Фредеріка Форсайта та оповіданнях жанру flash fiction. В оповіданнях Форсайта ЕОО реалізується за допомогою дистантної когезії та антитези між двома сильними позиціями – заголовком і кінцівкою. Основна ідея творів Форсайта – справедливість, помста злочинцям і негідникам. В оповіданнях flash fiction сучасних американських письменників ЕОО актуалізується в кінці текстів за допомогою стилістичної конвергенції, що включає антитезу і градацію.

Ключові слова: висунення, ефект ошуканого очікування, сильна позиція, когезія, антитеза, оповідання flash fiction, градація.

Summary

The article considers the language means of realizing the effect of defeated expectancy in the detective and adventure stories of the British writer Frederick Forsyth and in the short stories of the flash fiction genre. In the stories by Forsyth the effect is mainly achieved by means of distant cohesion and antithesis between two strong positions – the title and the ending. The main idea of Forsyth's stories is justice, the revenge to criminals and scoundrels. In the texts of flash fiction by modern American writers the effect of defeated expectancy is realized with the help of stylistic convergences in the endings which include antithesis and gradation.

Key words: foregrounding, effect of defeated expectancy, strong position, cohesion, antithesis, flash fiction stories, gradation.

Детективні і пригодницькі твори мають певні сюжетні і мовні особливості, які спричинені прагматичною метою автора зацікавити, заінтригувати читача, навіть збентежити. Такі особливості включають напружений сюжет, непередбачуваний кінець, наявність кульмінації у заключних абзацах, використання юридичної лексики. Одним з прийомів, що використовується у творах детективного і пригодницького жанрів, є **ефект ошуканого очікування** (надалі ЕОО).

Поняття ошуканого очікування (defeated expectancy) запропоновано видатним лінгвістом Романом Якобсоном [5, 363], проте сам науковець детально не описав цей термін. У сучасній лінгвістичній і літературознавчій науці ЕОО визначається як: 1) стилістичний прийом, що базується на протиставленні контрастних понять, образів та значень; 2) психолінгвістичне явище, що ґрунтується на механізмах непередбачуваності [2, 15].

В останні десятиліття цей прийом досліджували Г. Богін, Дж. Ліч, В. Самохіна, Ю. Давидюк. Зокрема, В. Самохіна та Ю. Давидюк визначили механізми створення ЕОО у гумористичних текстах

британських та американських письменників. Дж. Ліч характеризував прояви ефекту ЕОО у поетичних творах [6, 30–33].

Особливою мірою цей ефект притаманний детективним текстам, проте зі стилістичної точки зору засоби реалізації ЕОО у сучасних творах фактично не розглядались. **Мета** нашого дослідження – визначити лінгвостилістичні засоби реалізації ЕОО у детективних оповіданнях сучасних британських і американських письменників. **Актуальність** роботи полягає у тому, що ЕОО ніколи не досліджувався в оповіданнях жанру flash fiction, написаних у 2000-х роках. **Матеріалом** дослідження є оповідання, так звані long short stories відомого британського письменника Фредеріка Форсайта та оповідання із збірника “Flash Fiction Forward” сучасних американських авторів.

Разом з тим ЕОО є проявом більш загального прийому – висунення (foregrounding). Теорія висунення була сформульована вченими Празької лінгвістичної школи. **Висунення** визначається як “способи формальної організації тексту, що фокусують увагу читача на певних елементах повідомлення” [1, 99]. У традиційній стилістиці виділяють три типи висунення – стилістична конвергенція, зчеплення і ефект ошуканого очікування [8, 166–170]. Відомий лінгвіст М. Шорт називає дещо інші типи висунення – паралелізм і девіацію (deviation), або відхилення від мовної норми [7, 10–16]. На наш погляд, девіація і ЕОО мають чимало спільного. Так, лексична девіація, зокрема, неологізми, можуть справляти значний прагматичний ефект та ефект несподіваності, як у відомих поезіях Е. Камінгза *Manunkind* або Е. Лоуренса *The Peoplization of America*. Ці неологізми базуються на парадоксі і справляють протилежний прагматичний ефект. Відомий неологізм Камінгза *Manunkind* походить від стилістично нейтральної лексичної одиниці *mankind*; завдяки введенню негативного префіксу створюється і виражається дуже песимістичний погляд на людство. Російський перекладач В. Британішський передав цей неологізм як “бесчеловечество”, а в українському перекладі це слово відтворено як “нелюдство”. Такий варіант запропонували мої студенти 5 курсу. Навпаки, лексична одиниця *peoplization* створює позитивне враження, це контекстуальний синонім слова “гуманізація”.

Проте девіація як відхилення від мовної норми може реалізовуватись не лише в лексичному аспекті, але й у граматичному і семасіологічному аспектах.

Британський письменник Фредерік Форсайт відомий своїми політичними трилерами – “День Шакала”, “Досьє Одеса”, серед останніх – “Кобра”. Проте його детективні оповідання є навіть більш цікавими з літературної і стилістичної точок зору. Ряд оповідань мають досить великий обсяг, як “The Veteran” (“Ветеран”) та “The Miracle” (“Чудо”), 40–50 сторінок, деякі твори є невеликими за обсягом – 3–10 сторінок (“The Contract”). Основна ідея творів короткого жанру у Форсайта –

справедливість, яка реалізується як помста негідникам, злочинцям. Ефект ошуканого очікування виявляється за допомогою **антитези** – контрасту між двома сильними позиціями, заголовком і кінцівкою тексту.

В оповіданні “There Are No Snakes in Ireland” (“В Ірландії немає змій”) головний персонаж індієць Рамі Лал, який приїхав в Ірландію на заробітки. Його постійно і несправедливо ображають, над ним знущаються расисти – його начальник, його співробітники: *you black bastard* (ти чорний покидьок), *you stupid fucking blackie* (ти тупий чортів чорношкірий). Доведений до сліз, до відчаю, Лал не витримує і звертається у своїх молитвах до богині Шахті: *I have been grievously wronged. I ask vengeance upon the wrongdoer* (Мене гірко скривдили. Я благаю про помсту моєму кривднику. – переклад наш). Рамі Лал їде на батьківщину і привозить звідти отруйну змію, прагнучи помститися людям, які його ображали. І його головний кривдник помирає від укусу змії, хоча сам до того не вірив у наявність змій у країні: *You ignorant darkie, don't you know? There are no snakes in Ireland* (Ти неосвічений темношкірий, невже ти не знаєш? В Ірландії немає змій. – переклад наш). Антитеза як засіб реалізації ЕОО базується на **дистантній когезії** – повторі заголовних слів в кінці тексту, які контрастують з фактичним завершенням сюжету.

На наш погляд, одним з найкращих творів Форсайта і взагалі сучасної детективної літератури є оповідання “No Comebacks” (“Без наслідків”). Сюжет включає когезію двох сильних позицій – заголовку і кінцевого абзацу, а ключовий стилістичний засіб у творі – антитеза. Головний персонаж оповідання, плейбой і багач Марк Сендерсон несподівано для себе закохався – закохався у красиву, але заміжню жінку місіс Самерс. Хоча місіс Самерс знає з газет про життя Сендерсона, про його характер гульця, вона симпатизує йому і говорить, що бачить чимало позитивних рис у Сендерсона, що могла б його покохати. Але вона заміжня, вона потрібна своєму чоловікові. Проте Сендерсон не знає відмови: *Whatever Mark wants Mark gets* (Чого Марк забажає, те він отримує). Оскільки чоловік місіс Самерс заважає Маркові, він вирішує його позбутися. Сендерсон наймає кілера. Треба відзначити, що однією із особливостей стилю Форсайта є використання **ретардації** – як у романах, так і оповіданнях. Зокрема, в оповіданні “No Comebacks” автор досить детально описує пошук кілера, а також вибір зброї кілером. Таке уповільнення сюжету сприяє створенню ефекту саспенсу і тим самим збільшує ефект ошуканого очікування в кінці твору. Разом з цим це свідчить про холоднокровний характер задуму Сендерсона, його цинізм. Кілер знаходить чоловіка місіс Самерс в Іспанії і спокійно вбиває його. Після цього він розповідає Сендерсону, що все пройшло добре, але був один свідок, жінка. Кілер заспокоює Сендерсона: *“Don't worry, monsieur”, he said reassuringly, “there will be no comebacks. I shot her, too”* (“Не хвилюйтесь, месє”, сказав він заспокійливо, “ніяких наслідків не буде. Я вбив її також”. – переклад наш). Письменник не подає реакцію Сендерсона, але читач може уявити, що Марк шокований. Імпліцитно, його відчуття мають бути

протилежними заголовним словам і словам кілера. Стилістичний прийом антитези у творі, що лежить в основі ЕОО, спрямований на те, щоб викликати роздуми про аморальність досягнення мети будь-якою ціною.

Інтерес становить переклад заголовку. Є два російські варіанти – “Нет возврата” та “Без улик”. Українською мовою оповідання Форсайта було перекладено і надруковано у журналі “Всесвіт”, № 3–4 за 2001 рік, під заголовком “Нема чого боятися”. Під час обговорення тексту зі студентами старших курсів та на науковій конференції у Житомирі я запропонував наведений варіант “Без наслідків”. У такому разі антитеза у сюжеті як засіб реалізації ЕОО стає експліцитною. Очевидно, моральні наслідки для Сендерсона будуть.

Класичним зразком детективного оповідання є твір Форсайта “The Veteran”. Письменник детально описує розслідування вбивства старої людини двома покидьками та судовий процес над ними. І хоча доказів достатньо і є свідок, коли за справу береться знаменитий королівський адвокат Джеймс Венсіарт, справа в суді розвалюється. Злочинців, які ні за що вбили на вулиці ветерана війни, звільняють у залі суду. Розгніваному інспектору поліції адвокат прошепотів, що це звільнення має пряме відношення до перемоги справедливості. Ефект ошуканого очікування виявляється в тому, що у свій час адвокат разом із ветераном брав участь у бойових діях в Омані проти терористів. Проте, як можна зрозуміти, пізніше він помстився злочинцям за смерть свого бойового соратника.

Оповідання “The Miracle” (“Чудо”) – це пригодницький твір, тут відсутній мотив справедливої помсти. Ефект ошуканого очікування базується як на антитезі, так і на іронії. Американські туристи в Італії повірили садівнику, який розповів фантастичну історію, що свята Катерина допомагала пораненим під час другої світової війни, 400 років після своєї смерті: “*But she came back. Four hundred years later she came back*” (“Але вона повернулась. Чотириста років потому вона повернулась”. – переклад наш). Заголовне слово *miracle* (чудо) є ключовим у тексті, вона є основою лексичної когезії. І коли читач вже готовий повірити у чудо, Форсайт використовує ЕОО. Виявляється, садівник – це звичайний хіпі, який заробляє гроші такими розповідями довірливим іноземним туристам.

Оповідання жанру flash fiction дуже популярні у США. Це короткі твори обсягом 2–3 сторінки, з невеликою кількістю діалогів, проте часто досить емоційні і філософські. У нашій роботі ми аналізуємо ряд оповідань із збірки “Flash Fiction Forward”, що вийшла друком у 2006 році і містить твори, написані після 2000 року. Детективні або кримінальні елементи сюжету дозволяють авторам замислитись про людські відносини у критичних життєвих ситуаціях. Оповідання Дейва Еггерса “Accident” (“Аварія”), як і ряд інших творів, відзначається наявністю стилістичної конвергенції в кінці твору. Зовні проста ситуація: головний персонаж є винуватцем дорожньої пригоди, він очікує на агресивну поведінку підлітків, чию машину він пошкодив. Але

несподівано для чоловіка їхня реакція є досить толерантною. Сильна позиція, останній абзац твору, містить стилістичну конвергенцію, що включає розгорнуте порівняння і антитезу: *In a moment of clarity, you finally understand why boxers, who want so badly to hurt each other, can rest their heads on the shoulders of their opponents, can lean against one another like tired lovers, so thankful for a moment of peace* [3, 102]. (У мить істини ти нарешті розумієш, чому боксери завдають один одному болю, прихиляють голови до плечей своїх супротивників, як знесилені коханці, такі вдячні за мить спокою. – переклад О. Кравець). Саме порівняння учасників дорожньої пригоди з боксерами і знесиленими коханцями справляє несподіваний ефект і зменшує емоційну напругу у тексті.

Досить тривіальна кримінальна історія описується в оповіданні Ендрю Маквейга “The Wallet” (“Гаманець”). Зовні все виглядає як пограбування автозаправки. Молода жінка на старому автомобілі під’їжджає до працівниці і вимагає гроші. Все могло закінчитися швидко, викликом охоронця або поліції, але працівниця заправки бачить на задньому сидінні двох діточок, приблизно двох і п’яти років: *Their eyes were wide and afraid* (їхні очі були широко розкриті і перелякані). Саме миттєве розуміння, що жінка у відчаї, а діти нещасні і голодні, призвело до несподіваного рішення працівниці заправки дати жінці гроші. Це був прояв співчуття і взаєморозуміння.

Одним з найкращих творів у збірці “Flash Fiction Forward” є оповідання “To Reduce the Likelihood of Murder”. Цей заголовок ми разом зі студенткою Інною Протоковською переклали: “Як зменшити вірогідність вбивства”. Ефект ошуканого очікування у творі Ендера Монсона базується на декількох стилістичних засобах: синтаксичному паралелізмі і анафорі, антитезі і градації. Більше 90% речень є заперечними: *Do not go outside. Do not go on dates with men. [...] Do not spend time with men, men friends, or boys. Do not spend time with any kind of men at all* [3, 141]. (Не виходьте на вулицю. Не ходіть на побачення з чоловіками. [...] Не проводьте час з чоловіками, друзями або хлопцями. Не проводьте час з чоловіками взагалі. – переклад наш). Такий паралелізм, підсилений анафорою, є проявом принципу, який Мік Шорт назвав “правилом паралелізму”: паралельні структури є не лише елементом висенення, але й “запрошують читача шукати семантичні зв’язки між структурами, у т. ч. різними частинами тексту” [7, 14–15]. Загальна ідея, доведена до абсурду за допомогою градації, – щоб не стати жертвою, потрібно берегтись: *Everyone is a potential murderer. And murderee. You are the murderee* [3, 142]. (Кожен є потенційним вбивцею. І жертвою. Ви – жертва. – переклад наш). Як і в інших текстах flash fiction, а також детективних творах, кінцівка є особливо сильною позицією. Вельми песимістичний та іронічний висновок полягає у тому, що ви все одно будете жертвою і загинете: *Still you will be killed. You’re born for it.* (Все ж таки вас вб’ють. Ви народжені для цього).

Якщо в оповіданнях Форсайта справедливість розуміється як відплата, помста вбивцям і покидькам, то в оповіданні відомої американської

письменниці Грейс Пейлі “Justice – A Beginning” (“Справедливість – початок”) заголовне слово набуває філософського, глобального смислу. Головна героїня, член суду присяжних, згадує нещодавній судовий процес. На ньому розглядалась справа чоловіка, який здійснив напад і пограбував старенького бакалійника, приставивши пістолет до його голови. Злочинець був справедливо засуджений, але головна героїня співчуває його старій матері, яка страждає під час судового процесу. Її обличчя порівнюється із засохлою квіткою (*her face like a dying flower*), із соняшником восени (*like a sunflower maybe in midautumn*), таке воно змучене і нещасне. Ця подія наштовхує головну героїню Фейт (Faith є промовистим іменем, faith – це віра) на думки про страждання маленьких країн, які щойно отримали свободу і незалежність (*the little nations that had barely gotten their heads up*) [3, 124], які розвиваються, коли на них націлена зброя. Весь світ живе у небезпеці, оскільки до його чола приставлений пістолет (*great gun held at the world's head*) [3, 125]. Кримінальна подія, судовий процес стає синекдохою небезпеки і непевності життя у сучасному світі.

На відміну від творів Ф. Форсайта, досліджені оповідання flash fiction не є класичними детективними творами, кримінальна тема, подія в них лише стає приводом до роздумів про людські відносини, співчуття і толерантність, а також про небезпеку для життя як особистості, так і цілих народів. Ефект ошуканого очікування, за винятком оповідання Г. Пейлі, реалізується в кінцевих абзацах, підсилюється стилістичною конвергенцією, де важлива роль належить антитезі і градації.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні засобів реалізації ЕОО як у детективних творах сучасних письменників, так і прозових текстах інших жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Давидюк Ю. Б. Эффект ошуканого очікування у семантичній темпоральній і сюжетній структурі англійського художнього тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю. Б. Давидюк. – К., 2015. – 20 с.
3. Chopin K. The Complete Works / K. Chopin. – Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1997. – 1032 p.
4. Flash Fiction Forward. 80 Very Short Stories. – New York – London : W. W. Norton Company, 2006. – 238 p.
5. Jakobson R. Linguistics and Poetics / R. Jakobson // Style in Language / ed. by T. A. Sebeok. – Cambridge : The M. I. T. Press, 1964. – P. 350–378.
6. Leech G. Language in Literature: Style and Foregrounding / G. Leech. – London and New York : Routledge, 2013. – 132 p.
7. Short M. Exploring the Language of Poems, Plays and Prose / M. Short. – Harlow : Pearson Education Limited, 1996.
8. Znamenskaya T. A. Stylistics of the English Language / T. A. Znamenskaya. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2017 року